

Příčiny války optikou teorií MV: na cestě k jednotě či různosti?*

PAVEL PŠEJA, ZUZANA VRÁNOVÁ**

**Abstract: The causes of war as viewed by IR theories:
on the road towards unity or divergence?**

While the causes of war constitute one of the most often studied phenomena within the IR discipline, surprisingly little attention has so far been paid to their explanations through either traditional or modern IR theories. This article aims to contribute to our understanding of the causes of war by exploring the major IR theories and attempting to identify what causes of war they prevalingly identify. Primarily, we aspire to present a comprehensive framework for such an analysis, discussing various realist and liberalist approaches so as to follow with the elaboration of views represented by social constructivism and some critical theories. As it turns out, there are significant overlaps in the ways these theories treat the possible causes of wars and their aspects; consequently, we try to identify the possibilities of achieving a synthesis of various theories in terms of their understanding of the causes of war, while taking into account the most recent developments including evolutionary approaches and other influences coming from outside the IR field.

Keywords: war, conflict, causes of war, IR theories

1. Úvod

Konstatování, že válka je stará jako lidstvo samo, je sice banální, nicméně jednoznačně pravdivé. Po celou dobu lidské existence politické celky, jež lidé utvářejí, vstupují do vzájemných konfliktů, které v řadě případů přerůstají do fáze ozbrojených střetů a nakonec i do války. Není přehnané tvrdit, že lidé si na fenomén války v podstatě zvykli, a to navzdory všem hrůzám a společenským zvratům, které z ní plynou. Nicméně tento návyk nijak neimplikuje automatické přijetí války jako něčeho přirozeného či nutného: ačkoli takové názory nejsou v rámci oboru mezinárodních vztahů neobvyklé, teologické či filozofické spisy minulosti nám

---

* Tento článek byl zpracován v rámci řešení projektu GA ČR Ozbrojené konflikty v mezinárodních vztazích po skončení studené války č. 407/09/0153.

** PhDr. Pavel Pšeja, PhD., je odborným asistentem Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií FSS MU. Akademicky působil i na řadě institucí v zahraničí, je autorem více než šesti desítek odborných textů. E-mail: palo@fss.muni.cz. Zuzana Vránová vystudovala obory anglický jazyk a literatura a mezinárodní vztahy na Masarykově univerzitě v Brně; magisterský titul získala na začátku roku 2011 a od té doby se pohybuje mimo akademické prostředí. E-mail: 181789@mail.muni.cz.

skýtají mnoho příkladů uvažování, jež válku vykresluje jako jev negativní a nemorální, který je nutno potlačit. Úvahy na téma války a válčení se vyskytují již ve staré Číně (Mistr Sun 1999), jejich příklady pak můžeme najít i v ostatních kulturách a civilizacích předantického světa, antiky i následných staletí (Dougherty a Pfaltzgrauff 2001: 195). Zpravidla se však vždy jednalo buď o teologické a filozofické náhledy, nebo o praktické rozborů válečné strategie a taktiky.

Na počátku utváření moderní Evropy Grotius, de Vitoria a Gentili kladou základy mezinárodního práva, které poprvé vnášejí na scénu dodnes platné (alespoň teoreticky) principy vedení války. Z těchto kořenů tak vzechá nejen teorie spravedlivé války, jež je prvním pokusem teoreticky uchopit fenomén války a válčení, ale i kritéria ustavující *jus ad bellum* a *jus in bello*. Evropa a potažmo i svět tím získávají konceptuální rámec, který při uvažování o válce umožňuje pokročit za hranice teologie a filozofie, popřípadě válečné praxe.

K dalšímu výraznému posunu dochází se vznikem oboru mezinárodní vztahy, který se etabloje primárně v reakci na povahu a průběh první světové války. Je obecně známou skutečností, že právě charakter první světové války, jež se svou masovostí a totální povahou zcela vymykala dosavadním zkušenostem s válkou a válčením, byl impulzem, který proměnil nazírání na systém vztahů mezi státy a inicioval potřebu tento systém důkladně prozkoumat. Pro obor mezinárodních vztahů je válka bezesporu klíčovým fenoménem, a to bez ohledu na to, zda je chápána jako přirozená součást systému (jako tomu je v případě realistické tradice), nebo jako jeho defekt (jako tomu je u většiny ostatních teorií). V každém případě panuje shoda v názoru, že válka je obvyklou a opakující se součástí mezinárodního systému a že jedním z klíčových výzkumných úkolů je co nejlépe identifikovat příčiny války. Ty lze samozřejmě hledat a nazírat různými způsoby, nicméně tento text má v úmyslu představit možnosti, jak lze na tyto příčiny pohlížet optikou běžně užívaných, „velkých“ teorií mezinárodních vztahů. Ačkoli by se takový záměr mohl na první pohled zdát banální, je skutečností, že příčiny války jsou obvykle analyzovány jinou optikou, než jakou nabízejí tyto teorie, a že makropohled, který z těchto teorií plyne, není běžně aplikován.

V principu platí, že válku lze zkoumat dvěma odlišnými způsoby – buď jako konkrétní událost, kdy se zabýváme specifickými příčinami války v daném případě, nebo jako obecný fenomén, kdy se snažíme odhalit širší zákonitosti výskytu válek.¹ Zatímco v prvním případě se obvykle jedná o více či méně historický výzkum spojený s rozбором jednotlivých kroků, které ke zkoumané válce vedly či vést mohly, v případě druhém je nutné se zaměřit na teoretické uchopení války. Je proto logické, že tento text konkrétní válečné konflikty pomíjí a bude se zaměřovat na fenomén války v jeho obecné podobě.

Tento záměr se ovšem vždy potýká s určitými definičními problémy, protože na tom, jak přesně válku definovat a jaký typ střetu lze jako válku označit, nepanuje jednoznačná shoda. Válka sama o sobě je jen jedním typem konfliktu, tedy takového střetu, kdy na něm zúčastnění aktéři usilují o nedostatečný statek (viz Holsti 1996); obvykle zde hovoříme o situaci hry s nulovým součtem. Konflikt sám o sobě má velké množství definic, nicméně obecně jej lze chápat jako „stav, kdy se jasně definovaná skupina lidí (bez ohledu na to, zda je určena příslušností kmenovou, etnickou, jazykovou, kulturní, náboženskou, socioekonomickou, politickou či nějakou jinou) staví do vědomé opozice vůči jiné jasně definované skupině lidí, jelikož tyto skupiny usilují o dosažení cílů, jež jsou nebo se jeví být neslučitelné“ (Dougherty a Pfaltzgrauff 2001: 189). Jinou, byť podobnou definici nabízí Lewis A. Coser,

kteřý konflikt definuje jako „střet ohledně hodnot a nároků na postavení, moc a zdroje, které se vyskytují v omezeném množství, přičemž cílem protivníků zde je neutralizovat, poškodit či eliminovat svého konkurenta“ (Coser 1956: 189).² Bez ohledu na definici je nicméně zřejmé, že konflikt nemusí být násilné povahy; válka tudíž je nejen „pokračováním politiky jinými prostředky“ (von Clausewitz 2008), ale hlavně krajní fází konfliktu, která se vyskytuje relativně zřídka. Její ničivý potenciál, který se obzvláště rozvinul ve dvacátém století, ovšem způsobuje, že její výzkum má klíčový význam a že v rámci tohoto výzkumu se nejčastěji zaměřujeme právě na její příčiny, jejichž pochopení může napomoci do jisté míry eliminovat její výskyt.

Řada autorů upozorňuje, že ačkoli válka provází lidstvo po celé jeho dějiny, její charakter se výrazně proměnil se vznikem vestfálského uspořádání a moderního teritoriálního státu (viz např. Levy a Thompson 2010). Studium války tak musí být nevyhnutelně spojené s výzkumem státu i systému států a musí brát tento kontext v úvahu. Význam tohoto výzkumu pak plyne nejen z již zmíněného ničivého potenciálu moderního válčení, ale také z rostoucího množství států, které jsou stále hlavními aktéry války. Jak upozorňují Geller se Singerem, od konce napoleonských válek vzrostl počet států zhruba sedminásobně, což znamená, že zatímco v roce 1815 bychom napočítali 40 dvojic vzájemně sousedících států (většina válek probíhá mezi sousedícími státy), v roce 1993 takových dvojic bylo 317 (Geller a Singer 1998: 1). Z toho plyne výrazný nárůst potenciálu k válce, která sice zůstává relativně vzácnou událostí, nicméně s teoreticky mnohem větším potenciálem výskytu. Přesto zůstává otázkou, jaký střet je možné již označit jako válku a jak válku nejlépe definovat, přičemž hlavním problémem zde je otázka intenzity a trvání konfliktu. Mezi konfliktem, u něhož ale nedochází k použití zbraní, a válkou samozřejmě neexistuje jasná hranice, právě naopak – velmi časté jsou ozbrojené konflikty, které však z hlediska doby trvání a/nebo intenzity nelze dost dobře označit jako válku. Často užívaným kritériem se zde stává numerické rozlišení, kdy jako válku označujeme ozbrojený konflikt, v jehož rámci dochází k více než jednomu tisíci úmrtí za rok trvání konfliktu (viz např. Wallenstein a Sollenberg 1995: 345–360 nebo Singer a Small 1972). Taková definice je ovšem mechanická a neřká nám nic o povaze války. Tento záměr mnohem lépe naplňují definice jako například ta, dle které je válka „trvalé, koordinované násilí mezi politickými celky“ (Levy a Thompson 2010: 5), popř. že „válka je organizované násilí vykonávané politickými jednotkami vůči sobě navzájem“ (Bull 1977: 184). Zohledníme-li výše uvedené numerické kritérium, můžeme je zapracovat do podrobnější, byť také nikoli ideální definice: „Mezinárodní válka je vojenský konflikt probíhající mezi národními entitami, z nichž alespoň jedna je státem, jehož důsledkem je přinejmenším jeden tisíc bojových úmrtí v řadách vojenského personálu“ (Bremer et al. 1992: 387 nebo Singer a Melvin 1972: 37, 39).³ Podobných definic existuje velké množství (Vasquez 2009), nicméně výše uvedené lze považovat za reprezentativní vzorek vystihující hlavní rysy obvyklého pojetí války – tj. její trvalost, organizovanost a angažovanost států coby jejich aktérů.⁴

Válka je tudíž komplexní jev, jehož interpretace nejsou jednoznačné. Není proto divu, že v rámci oboru mezinárodních vztahů existuje celá řada přístupů, které příčiny války hledají v různorodých oblastech. Ačkoli by se mohlo zdát, že teorie mezinárodních vztahů jsou pro tento účel logickou volbou, jsou obvykle voleny odlišné perspektivy. Zřejmě nejběžnějším přístupem při hledání příčin války je aplikace konceptu analytických rovin (*levels of analysis*),

kteřý byl poprvé naznačen roku 1959 Kennethem Waltzem v knize *Člověk, stát a válka* (Waltz 1959), a o dva roky později detailně rozpracován J. Davidem Singerem v proslulém článku *The Level-of-Analysis Problem in International Relations* (Singer 1961: 77–92). Původní dělení na roviny individuální, státní a mezinárodní, které implikuje zásadní odlišnosti v chápání fungování a logiky mezinárodního systému, časem prošlo určitými obměnami a nabylo variabilnější povahy, takže dnes se obvykle hovoří o rovině individuální, vnitrostátní (společenské), státní (mezinárodní) a systémové. Jak ve svém přehledovém textu píše Goldstein (viz Goldstein 2001: 198–202),⁵ na rovině individuální můžeme příčiny válek hledat v (i)racionalitě rozhodování politiků a státníků. Do této kategorie pak spadají i ty názory, které příčinu války spatřují v sociobiologických faktorech, lidské agresivitě, resp. přirozenosti jako takové, či obecněji ve velkém spektru psychologických a biologických impulsů (srov. Dougherty a Pfaltzgraff 2001: kap. 6). Na rovině vnitrostátní jsou příčiny války identifikovány například ve společensko-politickém uspořádání států, v rovině mezinárodní pak jedním z typických argumentů je názor, že příčiny války lze nalézt v mocenské konfiguraci mezinárodního systému a soutěžení mezi velmocemi. Konečně v rovině systému obvykle nacházíme odkazy na vliv struktury systému, primárně pak jeho anarchické povahy coby faktoru, který logicky otevírá prostor pro vznik válek. Třebaže samozřejmě lze nalézt řadu jiných interpretací, které více či méně přesně zapadají do některé z uvedených rovin, lze výše uvedené považovat za reprezentativní vzorek tohoto přístupu.

Kromě často uplatňovaného konceptu analytických rovin (se všemi nuancemi, jež z toho plynou) se při hledání příčin války mnohdy uplatňují přístupy, které se snaží různé typy příčin válek schematizovat, popřípadě syntetizovat. Jako několik příkladů z mnoha zde můžeme zmínit Garnettem prezentované rozlišení příčin na bezprostřední (*immediate*) a fundamentální (*underlying*), permissivní (*permissive*) a platné (*efficient*), naučené (*learned*) a pudové (*instinctive*), nezbytné (*necessary*) a dostatečné (*sufficient*), či vědomé (*conscious*) a nevědomé (*unconscious*) (Garnett 2002: 66–67), nebo Bremerovy „nebezpečné dyády“, jež nám představují sedm znaků zvyšujících pravděpodobnost výskytu války (Bremer 1992: 309–341).⁶ Velmi zajímavý je rovněž široce pojatý a ambiciózní výzkum Johna Vasqueze, který mimo jiné definuje šest obecných teoretických premis vztahujících se k válce: válka je naučeným nástrojem; je důsledkem dlouhodobých procesů; je produktem interakcí, nikoli jen důsledkem vlastností systému; je způsobem, jak realizovat rozhodnutí; je multikauzální; existují různé typy válek (Vasquez 2009: 42). Pro nás je z těchto bodů nejzajímavější odkaz na multikauzalitu války, který přesně vystihuje výše debatovanou komplexnost jejích příčin. A právě tato komplexnost má za následek, že při debatách o příčinách válek není cílem odhalení jedné jediné příčiny, ale spíše zjištění, které příčiny a za jakých podmínek mohou mít dominantní vliv na vypuknutí války.

Jak je z těchto stručných postřehů patrné, aplikace běžně užívaných teorií na problematiku příčin války může být efektivní právě tím, že umožní určitou generalizaci různých přístupů k hledání příčin války a jejich kategorizaci z hlediska typických způsobů uvažování o mezinárodních vztazích, jež tyto teorie fakticky reprezentují. Následující text si proto klade za cíl alespoň ve stručnosti nastínit způsoby interpretace příčin války, jak je podávají v současnosti tři hlavní teorie – tj. (neo)realismus, (neo)liberalismus a sociální konstruktivismus⁷ – a po doplnění o náhledy různých kritických přístupů zvážit, zda a jak se tyto pohledy mezi sebou protínají a zda lze uvažovat o jejich vzájemném prolnutí. Na druhou stranu je nutno podot-

tknout, že ambicí tohoto textu není (i když by takové zadání bylo nesmírně zajímavé) nabídnout syntetizující pohled na teoretické uchopení příčin války: jednak je taková ambice mimo rámec možností našeho příspěvku, ale navíc se zde zaobíráme spíše předpoklady teoretického uchopení vzniku válek, nikoli jejich syntézou, třebaže o částečnou generalizaci se v závěru rovněž pokusíme.

2. Realistické přístupy

Když Kenneth Waltz ve své knize *Člověk, stát a válka* přišel se třemi „obrazy“ mezinárodního systému (Waltz 1959), výrazně tím změnil dosavadní nazírání na mezinárodní vztahy a fakticky položil základy vývoje, který o dvacet let později završil vydáním *Teorie mezinárodní politiky* (Waltz 1979), zakladatelského díla neorealismu. Koncept analytických rovin, který z oněch „obrazů“ vzešel a který mezitím dalece překročil hranice realismu, je – jak jsme již konstatovali – zřejmě nejčastěji užívaným analytickým nástrojem sloužícím k přesnějšimu vymezení příčin války. Jeho problémem je, že tyto příčiny nijak neomezuje z hlediska jejich možného počtu, nýbrž „jen“ umožňuje jejich utřídění a lepší specifikaci jejich účinků. Z hlediska realismu se nicméně jedná o reflexi daného stavu, protože v rámci této teorie bez problému identifikujeme příčiny působící ve všech zkoumaných rovinách. Jak v první ze svých klíčových knih konstatoval sám Waltz, „[t]řetí obraz popisuje rámec světové politiky, ale bez obrazu prvního a druhého nemůžeme nic vědět o silách, které předurčují politiku; první a druhý obraz pak popisují síly působící ve světové politice, ale bez třetího obrazu není možné ohodnotit jejich význam či předpovědět jejich důsledky“ (Waltz 1959: 238).

Klasický realismus, jak byl etablován E. H. Carrm a H. Morgenthauem (viz Carr 1939 a Morgenthau 1948), kladl primární důraz na nejednoznačnost a zejména danost lidské povahy coby faktoru fundamentálně určujícího vše, co se v mezinárodní politice děje, a zároveň i na státní zájem coby hlavní impuls ke konání státu, respektive v širším pohledu k interakcím mezi státy. Tyto prvky nesporně reprezentují příčiny války spadající do prvního a druhého obrazu. Zároveň však v realismu bylo vždy přítomno pojetí mezinárodního systému coby anarchického prostoru zbaveného jakékoli centrální autority, kde všichni aktéři jednají sami za sebe; tento prvek pak výslovně odkazuje k obrazu třetímu. Waltz sám posléze jednoznačně akcentuje význam vlivu systému a jeho struktury (srov. Waltz 1979 a Waltz 1988: 615–628), avšak na faktu, že v realistické tradici jsou vcelku rovnoměrně zastoupeny všechny roviny analýzy (s výjimkou později přidané roviny vnitrostátní, která se neslučuje s realistickým pojetím státu coby „černé skříňky“),⁸ se tím nic nemění. Pro realistické přístupy obecně platí, že jim je společný důraz na stát coby dominantního a racionálního aktéra, moc coby prostředek k realizaci státního zájmu, skeptický náhled na úmysly aktérů a tím pádem i na možnost spolupráce, i důraz na bezpečnost coby hlavní atribut mezinárodní politiky spojený s očekáváním nejhorsího možného scénáře jakožto důsledku anarchické povahy mezinárodního prostředí (srov. např. Levy 2002: 352–353 nebo Levy a Thompson 2010: 28–29). Shodují se i v tom, že válka může být zcela libovolně důsledkem akcí jak úmyslných, tak neúmyslných, přičemž často se zde vyskytuje odkaz na logiku bezpečnostního dilematu (*security dilemma*).⁹ Jisté rozdíly ovšem panují v náhledu na příčiny války uvnitř jednotlivých variant realismu.

V případě klasického realismu, tj. realistické teorie Carrem počínaje a konče sedmdesátými léty dvacátého století, je pozoruhodná jeho dvojkolejnost, kdy na jednu stranu klade důraz na lidskou přirozenost coby zdroj konfliktů (a tím pádem v konečném důsledku i válek), zatímco na stranu druhou k jeho klíčovým atributům patří opakovaně zmiňované chápání mezinárodního systému jako anarchického prostředí, kde chybí centrální autorita vybavená vynucovací a regulační pravomocí. Nicméně lidská přirozenost je zde jen jednou složkou v komplexních příčinách války: ještě větší význam mají interakce států a jednotlivců, kteří o jejich chování rozhodují, jež následně vyústí v konkrétní politické kroky (srov. např. Waltz 1988: 616). Zajímavým detailem je zde odlišnost od neorealistického přístupu k anarchii: zatímco neorealisté ji chápou spíše teoreticky, jako vlastnost systému, klasičtí realisté se inspiroují u politické filozofie, konkrétně u hobbesovského pojetí přirozeného stavu jako stavu svémoci a války „všech proti všem“.

U neorealismu je anarchie důležitá permissivní podmínka, neboť jak konstatuje Waltz, „k válkám dochází, protože neexistuje nic, co by jim zabránilo“ (Waltz 1959: 232). Waltz však specifikuje další podmínky, které ke vzniku válečného konfliktu mohou přispět. Ty se dají organizovat podle jeho vymezení systému na základě tří znaků – řídicího principu, charakteru jednotek a distribuce schopností mezi tyto jednotky (více viz Waltz 1979: 79–101). Podstatou argumentace zde je fakt, že neorealistický důraz na roli anarchie je nutno interpretovat opatrně: anarchie coby příčina válek nijak nevysvětluje vznik konkrétních válečných konfliktů, ani sama o sobě výskyt válek nevynucuje, ovšem vysvětluje, proč se vyskytovat mohou. Podobně se Waltz obrací k problému polarity mezinárodního systému, kterou považuje za jednu z jeho klíčových vlastností, přičemž oproti klasickým realistům, kteří za stabilnější systém obvykle považují multipolaritu, argumentuje ve prospěch bipolarity a zdůrazňuje její schopnost zabránit válce (Waltz 1979: 79–101). Nicméně právě tato obecnost bývá pocíťována jako problém, přičemž kritikové poukazují na skutečnost, že nestačí říci, k jakým důsledkům může podoba mezinárodního systému dospět, ale že je nutno zjistit, jaké cesty k těmto důsledkům vedou (srov. Elman 1996: 7–53). Jak ve svém kriticky laděném textu shrnuje Wagner, lze říci, že strukturální realismus (tj. waltzovský neorealismus) stojí na třech tvrzeních: že anarchická struktura mezinárodního systému způsobuje opakovaný výskyt války, že výskyt války je méně častý v podmínkách anarchie s bipolární konfigurací moci než u konfigurace multipolární, a že v systému s multipolární konfigurací alianční svazky vedou spíše k rovnováze moci než k mocenské dominanci (Wagner 2007: 36).

Waltz nicméně upozorňuje i na přítomnost jiných faktorů, které jsou k působení anarchie komplementární: na pomezí řídicího principu a charakteru jednotek se nachází faktor interdependence a přítomnost jaderných zbraní v systému, na úrovni jednotek pak účinky demokracie. Na první pohled zde dochází k paradoxu, protože interdependence a demokracie jsou běžně spojovány s liberalistickými přístupy; Waltz však s nimi pracuje zcela jinak. Dle jeho slov „interdependence jistým způsobem podporuje zachování míru – prostřednictvím znásobení kontaktů mezi státy a zesílení vzájemného porozumění. Zároveň však také znásobuje množství příležitostí pro vznik konfliktů, které mohou vyvolat nelibost nebo dokonce válku“ (Waltz 2000: 14). A naopak tam, kde není žádná interdependence, není prostor ani pro konflikt (Waltz 2000: 15). Pokud jde o vliv demokracie, její šíření může dle Waltze ve svém důsledku znamenat podporu vedení války proti nedemokratickým zemím. Hlavním problémem zde však je druh válek, které se z tohoto důvodu vedou – v souladu s analýzou

poměru zisků a ztrát před započítáním konfliktu si demokracie vyberou protivníka, kterého téměř s jistotou mohou porazit. V důsledku jde tedy o výboj výrazně silnějšího demokratického státu vůči slabšímu nedemokratickému státu, který tudíž napadajícího může jen stěží ohrozit. „Pokud tomu tak je, říká nám to cosi děsivého o chování demokratických států: konkrétně to, že vynikají ve vedení a vyhrávání zbytečných válek“ (Waltz 2003/2004: 181). Co se jaderných zbraní týče, platí, že v okamžiku, kdy do situace vstupuje právě odstrašení jadernými zbraněmi, vše se výrazně mění – válka je samozřejmě stále možnou eventualitou, ale „jaderné zbraně značně zmenšily pravděpodobnost, že ji povedou státy, jež je mají“ (Waltz 1990: 744).

V souhrnu tedy lze říci, že základní příčinou války podle neorealismu Kennetha Waltze je podoba mezinárodního systému – anarchie – a nutnost státu bojovat v tomto prostředí o přežití. Jak Waltz říká, „pokud se každý stát bude snažit chránit své bezpečnostní zájmy nejlépe, jak umí, s možností vypuknutí války je stále třeba počítat“ (Waltz 1990: 744). Waltzovský neorealismus samozřejmě nepředstavuje jediný možný způsob nahlížení na příčiny války, který navazuje na klasický realismus, nicméně jeho postoje lze považovat za velmi typické. Aby však výsledný obrázek byl ještě přehlednější, podívejme se stručně alespoň na dva výhonky původního neorealismu, tj. neorealismus ofenzivní a neorealismus defenzivní (viz např. Snyder 1991: 10–13).¹⁰ První z nich je spojen především se jménem Johna Mearsheimera (viz zejména Maersheimer 2001), který začal prosazovat tezi, že státy, jež usilují o vlastní bezpečnost, jsou povahou mezinárodního systému nuceny chovat se agresivně. Jinými slovy řečeno platí, že dle Mearsheimera se státy bez výjimky musejí řídit pravidlem nejhoršího možného scénáře a připravovat se na jeho možné důsledky, což je vede k ofenzivnímu chování. Problémem nicméně je, že jelikož se takto chovají všechny státy včetně těch, jejichž zájmem by mělo být hájit status quo, může válka být následkem mnohem častějším, než by si sami aktéři přáli. Mearsheimer jde dokonce tak daleko, že říká, že chtějí-li státy co nejdokonaleji zabezpečit svou pozici, měly by usilovat o dosažení hegemonního postavení, byť v praxi je realistické uvažovat jen o hegemonii regionální, nikoli globální. Jak je zřejmé, ofenzivní neorealismus nejen že dovádí do krajnosti princip bezpečnostního dilematu, ale je zcela jednoznačným příkladem vypjatě systémové pojetí příčin války, neboť fakticky neustále odkazuje na klíčovou roli mezinárodního systému coby determinanty chování jeho aktérů.

Oproti tomu neorealismus defenzivní (viz Taliaferro 2000/2001: 152–186), ačkoli samozřejmě vychází ze stejného základu, nabízí relativně dosti odlišnou vizi fungování mezinárodního systému a tím pádem i příčin válek. Na rozdíl od ofenzivního realismu nepředpokládá, že anarchická povaha mezinárodního systému sama o sobě představuje dostatečně silný impuls, který by státy jednoznačně směřoval ke konfliktnímu chování a následně i válce. Dle jeho názoru státy neusilují o maximální možnou míru bezpečnosti, nýbrž o míru dostatečnou, tj. takovou, která je chrání před případným útokem, aniž by však u ostatních aktérů vyvolávala automatickou nejistotu ohledně jejich vlastní pozice. Jinými slovy řečeno lze konstatovat, že podle defenzivního realismu – v návaznosti na teorii „rovnováhy hrozeb“, jak ji koncipoval Stephen Walt (srov. Walt 1987) – jsou státy schopny vyhodnotit reálnou míru rizika, a nesnaží se tudíž zaštitit i před hypotetickými variantami. Výsledkem je vcelku pozoruhodná kombinace postojů: defenzivní neorealismus sice primárně pracuje s typickými (neo)realistickými představami o fungování moci a mezinárodního systému,

nicméně se zároveň domnívá, že i v podmínkách anarchie je možná jistá míra spolupráce (srov. Jervis 1988: 675–700), přičemž jak pro tuto možnost, tak pro přehnaně agresivní chování států hledají vysvětlení v rovině vnitrostátní a do jisté míry i individuální – zdůrazňují zde roli, jakou hrají chybná rozhodnutí státníků, autokratická povaha vlády a jiné podobné faktory.

Jak je z předchozích stránek zřetelné, realistická tradice je příliš bohatá a proměnlivá, než aby se její postoje k příčinám válek daly vměstnat do nějaké jednoduché kategorizace. Vezmeme-li realistickou tradici v úvahu jako celek, vidíme, že příčiny války nachází na všech rovinách analýzy. Přesto je snad možno tvrdit, že s přihlédnutím k významu různých variací neorealismu je asi největší důraz kladen na vlivy systémové, třebaže ve většině realistických přístupů je tyto vlivy zapotřebí chápat jen jako proměnnou základní, nikoli výlučnou.

3. Liberalistické přístupy

Zatímco o realistických přístupech jsme pojednali dosti dlouze, přístupy liberalistické lze pojmut stručněji. Příčinou samozřejmě není jejich nevýznamnost – hlavní rozdíl spočívá v jejich zaměření, které oproti realistickému zdůrazňování role konfliktu, moci a anarchie klade primární důraz na spolupráci, roli institucí a možnosti překonávání anarchie. Je proto logické, že liberalistické přístupy chápou válku především jako projev dysfunkce mezinárodního systému, a že tudíž spíše akcentují úvahy na téma, jak konfliktům předejít. V dostupné literatuře nicméně můžeme obvykle najít odkazy na dva hlavní zdroje liberalistických úvah o možných příčinách války: jedná se o koncept vzájemné závislosti (interdependence) a tezi demokratického míru, přičemž někdy se zvláště vyčleňuje i neoliberalní institucionalismus coby nejvlivnější z různých liberalistických teorií (Wagner 2007: 39–42). Obecně nicméně platí, že prakticky podle všech verzí liberalismu není mezinárodní prostředí nutně konfliktní, že v něm existuje mnoho podnětů ke spolupráci a že tím pádem lze podstatně omezit riziko vypuknutí války. Vzhledem k zaměření liberalismu na fenomény, jako je spolupráce, instituce, mezinárodní obchod a podobně, ovšem nepřekvapí, že není snadné identifikovat nějaký ucelený liberální přístup k otázce války. Kontrapunktem zde je výzkum míru (*peace research*),¹¹ který se zabývá otázkami, jako je například zachování a prosazení míru; logicky tak souvisí i s válkou, ovšem jako takovou ji nezkoumá. Totéž pak platí i o výše uvedených liberalistických přístupech, které se primárně rovněž orientují na otázku, jaké podmínky napomáhají míru a spolupráci, takže se k příčinám války častěji vyjadřují spíše nepřímo.

Ačkoli koncept vzájemné závislosti jako takový je produktem sedmdesátých let dvacátého století (viz zejména Keohane a Nye 1977), myšlenka, že ekonomická propojenost států představuje významnou překážku války, vychází již z děl Montesquieuho a byla výrazně uplatňována v mezinárodněpolitické praxi devatenáctého století. Základní myšlenkou je teze, podle níž jsou státy natolik ekonomicky provázané a tato provázanost je pro ně natolik výhodná, že jakýkoli velký konflikt, o válce ani nemluvě, znamená významnou ekonomickou ztrátu. Politici a státníci se proto logicky snaží riziko války minimalizovat. Za zajímavý moment můžeme považovat určitý cyklický charakter argumentace, kdy pre-

misa, že obchod zvyšuje blahobyť, který následně představuje hlavní motivační faktor při koncipování politiky státu, je následován jinou premisou, podle níž vyšší míra blahobytu zmírňuje potenciální rozpory uvnitř státu a vede tak k prosazování kooperativního jednání. Je tudíž zřetelné, že u konceptu vzájemné závislosti hrají velkou roli faktory působící na rovině států, popřípadě na rovině vnitrostátní, což představuje výraznou odlišnost oproti většině realistických přístupů. Nepřekvapí tedy, že se daný přístup setkává s kritikou primárně právě ze strany realistů. Jejich hlavní výtky bychom mohli shrnout do konstatování, že koncept vzájemné závislosti jednak nepředkládá žádnou jasnou příčinnou souvislost mezi rozvojem obchodu a mírem (viz např. Doyle 1997), jednak má dyadický charakter – tj. typicky pracuje s představou interakcí mezi dvěma aktéry, avšak podstatně menší pozornost věnuje komplikovanějším (a zároveň častějším) mechanismům vzájemných vztahů mezi větším počtem aktérů. Přitom právě v mechanismu vztahů s větším počtem aktérů může nastat situace, kdy zájmem jednoho z nich může být napomoci válce mezi jinými aktéry (srov. Levy 2002: 358).

Druhý z dominantních způsobů, jimiž se liberalismus obrací k problematice příčin válek, ona teze demokratického míru, sice vychází – stejně jako celá liberalistická teorie – z myšlenek Immanuela Kanta, nicméně souhrnného rozpracování se dočkala až v osmdesátých letech dvacátého století (viz zejména Doyle 1983: 205–235, 323–353). Obsah této teze, často shrnovaný do výroku, že „demokracie spolu neválčí“, má oproti konceptu vzájemné závislosti výraznější oporu v empirické zkušenosti: praktické procesy odehrávající se v mezinárodní politice ukazují, že od počátku devatenáctého století až do současnosti je možné najít jen extrémně málo případů války, u nichž bychom mohli argumentovat, že se jedná o střet dvou demografií. Pomineme-li otázku, do jaké míry lze státy devatenáctého či počátku dvacátého století považovat za demokratické, je snad jediným možným příkladem (a i tak zpochybnitelným) války mezi demografiemi konflikt mezi Indií a Pákistánem z roku 1999.¹² Pro náš účel je nicméně nejpodstatnější, že i v tomto případě se příčiny války jednoznačně hledají v rovině státní, ale ještě spíše opět vnitrostátní, jak na to koneckonců jasně odkazuje předpoklad, že vnitřní uspořádání státu (v tomto případě uspořádání demokratické) je podmínkou omezení konfliktnosti mezinárodního prostředí. Je skutečností, že takto přímá vazba mezi vnitřním a vnějším prostředím státu není dokonce ani v liberalistických teoriích tak samozřejmá.

Podíváme-li se tedy souhrnně na postoje k válce, které lze identifikovat u liberalistických teorií, respektive alespoň u jejich nejvýznamnějších příkladů, vcelku jasně před námi vyvstanou některé typické znaky. V první řadě je zřetelné, že pozornost, již liberalismus věnuje přímo příčinám války, je relativně dosti malá; jeho zájem je primárně orientován na podmínky utváření a zachovávání spolupráce a míru, takže k příčinám války se vyjadřuje spíše nepřímě. Za druhé pak je nezpochybnitelné, že liberalistické teorie spatřují faktory, které mohou eliminovat příčiny války, primárně v rovině mezistátní a vnitrostátní – od realismu obecně se tak výrazně liší, nicméně v konkrétních případech typu defenzivního neorealismu či neoklasického realismu se zde otevírají zajímavé možnosti průniku předkládaných vizí a argumentů.

4. Konstruktivismus a kritické teorie

V následující části textu se budeme věnovat konstruktivismu, kritickým teoriím a příčinám války, které je možné k těmto přístupům ke studiu mezinárodních vztahů přiřadit. Nejprve ale je nutné vymezit podobu obou skupin teorií. Jejich společným prvkem, který je významně odlišuje od (neo)realistických přístupů a (neo)liberalismu, je zpochybňování podoby mezinárodního systému jako neměnného prostředí s danými zákonitostmi a institucemi. Ač je zájem o tuto problematiku dominantní zejména v rámci konstruktivismu, i v kritických teoriích má svoji pozici – jak říká Drulák, „odhalování závislosti vědění, norem a institucí na společenském a historickém kontextu a zpochybnění jejich zdánlivé samozřejmosti a přirozenosti, které může ústít ve formulaci nových alternativ“, je společným rysem těchto teorií.¹³ Prvkem, který ale odlišuje klasické kritické teorie od z racionalismu vycházejícího konstruktivismu, je přítomnost silného normativního apelu a emancipačního účelu, ať už v jakékoliv konkrétní podobě.

4.1 Konstruktivismus

I když samozřejmě existuje mnoho konkrétních podob konstruktivistického přístupu k realitě, dají se odvodit nějaké společné, základní znaky. Kromě výše zmíněného zpochybnění neměnné povahy mezinárodního prostředí jde o diachronní pohled na tuto problematiku. Je kladen důraz na kontinuální konstrukci, narušování a opětovné konsolidování povahy celého systému v průběhu času – včetně podoby institucí a identity jednotek v rámci něj. Kodaňská škola s Ole Weaverem v čele považovala za klíčový v tomto procesu tzv. řečový akt (*speech act*), kterým aktéři sekuritizují jednotlivé agendy a umožňují tak soustředěnější tok zdrojů zvoleným směrem, který v krajním případě vede i k přijetí války jako nezbytného prostředku. Odkazu na o něco členitější Anglickou školu pak můžeme připsat momentální orientaci konstruktivistického směru na státní, mezinárodní úroveň analýzy, a také důraz kladený na význam mezinárodních institucí (ani zdaleka pouze ve významu mezinárodních organizací atp.). A podle Bulla je válka jednou z nich (Linklater a Suganami 2006: 51).

Pro přesnější určení příčin válek v pojetí konstruktivistických teorií se nyní zaměříme na klíčové prvky přístupu Alexandra Wendta jako představitele současného středního proudu tohoto směru. Jde zejména o velice omezený, ale přece jen zohledňovaný význam materiálního světa pro společenské nazírání reality, o jeho systemický přístup a vzájemné vymezování podoby aktérů a struktury. Stát – coby unitární antropomorfní jednotka mezinárodního systému – je zde, v souladu s odkazem Anglické školy, hlavním aktérem tohoto vymezování. Odtud pramení i Wendtovo slavné „anarchy is what states make of it“.

Podstata příčin války leží v aktéry sociálně konstruované povaze mezinárodního systému a mezinárodní společnosti vůbec. Biologické příčiny jsou odsunuty do pozadí na úkor (antropologických a) sociologických – Wendt sice nepopírá existenci biologicky motivovaných etnocentrických či jiných impulzů někde na základní úrovni, případně v daleké minulosti, ale akceptování násilného chování je dlouhodobá konstrukce (Wendt 1999: 261). Zřejmě by souhlasil s pozicí Margaret Mead a Bronislawa Malinowského, kteří válku označují za výtvor „civilizovaného“ světa a agresí vůči ostatním za výsledek kulturního vývoje společnosti (viz např. Mead 1996: 222–226).

Klíčovou je pozice států při vstupu do interakce s ostatními – to, jak vnímají ostatní státy, determinuje povahu budoucího systému. Takže „pokud státy od začátku myslí jako realisté, tak se také navzájem naučí realisty skutečně být“ (Wendt 1999: 332). K naplnění (neo)realistické premisy inherentnosti konfliktu pro mezinárodní systém vztahů může vést i mispercepce jednoho nebo více států v průběhu této konstrukce systému.

Příkladem významu takovéto mispercepce je pozice Rakouska-Uherska těsně před začátkem první světové války. Podle Whita zde byla přítomna demonizace nepřítele, vnímání sebe sama jako silného a morálního, selektivní ignorování skutečností, nepřítomnost empatie a přílišné vojenské sebevědomí (více viz Evan 2005: 195–201). V rámci principů kulturní evoluce se v návaznosti na dlouhodobý sociální a ekonomický vývoj takovýto přístup zřejmě zdál v danou chvíli nejhodnějším řešením situace. Není dokonce ani nutné předpokládat, že ostatní státy zaujaly stejnou pozici – stačí existence jediného „predátorský“ naladěného státu v nedostatečně stabilním mezinárodním bezpečnostním prostředí, které nedisponuje možností silné kolektivní akce proti takovému aktérovi (Evan 2005: 195–201, též Wendt 1992: 409).

Wendt nazývá systém vztahů, který takto vzniká, hobbesiánskou kulturou – ta funguje na principu nepřátelství, kdy aktér nehodlá dobrovolně jakkoli omezovat násilí vůči svému protivníkovi, protože neuznává jeho právo existovat jako nezávislá entita (Wendt 1992: 260). Klíčovými řídicími tendencemi jsou endemické a neomezené válčení, které může propuknout kdykoliv, a eliminace slabých států vedoucí k unifikaci a vysoké „úmrtnosti“ mezi státy (Wendt 1992: 266). Z pohledu konkrétního aktéra dochází ke generalizaci ostatních a rozhodování je řízeno přidělenými rolami spíše než konkrétním chováním (Wendt 1992: 264).

Mírnější podobou systému, ve kterém je válka legitimním, akceptovaným fenoménem, ale nedochází k eliminaci protivníka, je kultura lockeánská. Ta je považována za dnešní standard, kdy nepřátelství je opravdu cosi neobvyklého a pozoruhodného – za vše mluví případy Severní a Jižní Koreje, Palestiny a Izraele (Wendt 1992: 281). Takovýto druh vztahu je nahrazen rivalstvím, stavem, kdy protivníci pouze „použijí násilí k dosažení svých zájmů“ (Wendt 1992: 258). Válečný stav je tedy výsledkem analýzy situace – samozřejmě také sociální konstrukcí reality ovlivněné – která přinese zjištění, že nejtít do války je méně výhodné než do ní jít. Uplatňuje se zde jednoduchý ekonomický princip zisků a ztrát. Státy chtějí válčit, protože mají za to, že se jim to vyplatí – ne protože se obávají, že by jinak nepřežily. Existenční bezpečí již více či méně spolehlivě garantuje postvestfálský systém, mezi jehož základní principy patří i respektování suverenity států a jejich práva na přežití. Ať už je konkrétní uspořádání mezinárodního systému jakékoliv, primárně je za veškeré dění zodpovědný aktér – stát. Mezistátní úroveň analýzy v rámci konstruktivistického přístupu ke zkoumání příčin války a mezinárodních vztahů obecně v sobě ale stále zahrnuje důraz na kontinuitu a dlouhodobou podmíněnost vývoje, což aktéra v jeho konání do jisté míry omezuje. Nabízí se zde proto propojení s rovinou systémovou, tak jak ji popisuje například klasický neorealismus.

Podobné principy platí i pro konstruktivistické teorie, které se zaměřují i na jiné úrovně analýzy mezinárodních vztahů – snad jen se změněnou vahou jednotlivých příčin. Na úrovni státu a společnosti se může navíc projevit vliv davové psychologie, role lobbingových či jiných nátlakových skupin na postup vlády, na úrovni jedince pak například psychologie osobnosti, různé kognitivní distorce a mnohé jiné. Dá se ale shrnout, že příčinou války v rámci konstruktivistického způsobu myšlení obecně je do různé míry vědomé, vždy však

dlouhodobým vývojem situace a jejím všeobecně přijímaným vnímáním ovlivněné či dokonce determinované jednání jednotlivých aktérů, které vede k proměně či upevnění pozice války coby legitimního či dokonce nutného způsobu chování v mezinárodním prostředí.

Není ojedinělým úkazem, že autoři obecně dospívají k nutnosti přítomnosti teleologického principu v konkrétní podobě vývoje mezinárodního prostředí, který nutně povede k vymizení války – ostatně nejinak je tomu i u Wendta (více viz Wendt 2003). V takovém případě se začíná takto upravený konstruktivismus blížit ve své podobě teoriím kritickým, i když je samozřejmě stále odlišitelný.

4.2 Kritické teorie

Klíčovým faktorem kritických teorií je vliv sociálních sil na formování podoby mezinárodního systému, vytváření zahraniční politiky. Oproti konstruktivismu je však přidán silný emancipační a normativní náboj – v souvislosti s odkazem Frankfurtské školy, a zejména diskurzní teorie morality Jürgena Habermase – pro celý tento názorový proud. Habermas načrtl podobu „opravdového“ dialogu, ideálního procesu, prostřednictvím kterého by mělo konstruování reality probíhat. Základním rysem takového „opravdového“ dialogu je to, že „není zkouškou síly mezi protivníky, fixovanými na intelektuální vítězství, ale setkání lidských bytostí, které se účastní vzájemné kritiky a uvědomují si, že není jisté, kdo se poučí od koho“. Účast v dialogu je podmíněna stažením nároků na si pravdy, respektováním požadavků druhých a očekáváním, že původní postoj bude v průběhu dialogu změněn“ (Linklater 2007: 97).

Ve skutečnosti ale realita není konstruována takovýmto způsobem – dochází k účelovému užití nám známých faktů, vyloučení jedinců i celých společností na základě různých faktorů. Neomarxisté zmiňují primárně ekonomické ohledy, ale u jiných autorů roli hrají i například rasa, národnost či pohlaví. Pod hlavičku kritických teorií se totiž dají schovat i některé podoby feminismu, konkrétně například socialistický či hlediskový (tzv. *standpoint*) feminismus – tedy ty, které v sobě zahrnují normativní a emancipační prvky.

4.3 Neomarxismus a feminismus

Marxismus-leninismus byl několik dekad tradičním prvkem mezinárodních vztahů a některé jeho aspekty přežily i dodnes a ovlivnily mnohé teorie kritického směru myšlení v této oblasti, i když ty primárně spadají převážně do oblasti mezinárodní politické ekonomie. Jde zejména o myšlenku ekonomické nerovnosti a inherentních vnitřních rozporů kapitalistického systému, které jej nutí ventilovat a minimalizovat vzniklé sociální tlaky imperialistickou zahraniční politikou a válkou. Jak říká Levy, až na výjimky se takovéto teorie zaměřují na druhou úroveň analýzy – společnost, jedno zda pouze domácí či mezinárodní (Levy a Thompson 2010: 86). Například Wallerstein ale svou teorií světového systému přenáší důraz na systémovou úroveň mezinárodního prostředí a aplikuje klasické principy na vztahy mezi vyspělým průmyslovým jádrem s dobře rozvinutou terciární sférou, historicky umístěným v Evropě, semiperiferií a zaostalou periferií zbytku světa.

Feminismus coby tradičně sociologický přístup oproti tomu volí mnohem detailnější pohled na věc. V prostoru mezinárodních vztahů se zaměřuje na relativní vliv obou pohlaví na podobu uspořádání sociální reality. Samozřejmě existuje celá škála feministických přístupů,

zpravidla je ale lze zařadit do skupiny teorií kritických, protože sdílejí normativitu, emancipační cíl i označení společenského světa za oblast dominance a kontroly. Zdroj nerovnosti mužů a žen a následně nerovnováhy se může nacházet například v ekonomických silách, jak je tomu u marxistického feminismu, ale i tady platí, že negativní vliv na uspořádání mezinárodního společenství je připisován právě mužské dominanci této oblasti – výjimkou je snad jen postmoderní feminismus a některé další teorie třetí vlny.

Jedná se zejména o biologicky daný sklon k agresivitě a potřebě dominance, který se u mužů měl zachovat z dob dřívějšího vývoje lidské společnosti, a projevování těchto tendencí v muži dominované oblasti mezinárodních vztahů. Tento argument podporuje koncept tzv. extrémní mužské mysli. Jde o tvrzení, že do pozic světových vůdců se dostávají přirozeným procesem výběru jedinci, kteří mají nadměrně vyvinuté vlastnosti nutné pro úspěch v mocenském boji, a tudíž vybavení minimem empatie. Toto osobnostní nastavení následně ovlivňuje jejich rozhodování a podobu celého systému (více viz Low 2000 a Baron-Cohen 2007). Příčiny války pak tedy u feminismu vychází zejména z oblasti vnitrostátní, společenské roviny analýzy.

4.3.1 Andrew Linklater

Na individuální rovinu analýzy se přesouvá pozornost u momentálně nejvýraznějšího kritického přístupu k tomuto tématu v pojetí Andrewa Linklatera – ten se zaměřuje na význam lidských práv a jejich všeobecného respektování pro podobu mezinárodního systému. Navazuje tak velice úzce na myšlení již dříve zmíněné Frankfurtské školy, jejíž představitelé považovali za nutné zahrnout do zkoumaných aspektů utváření reality i psychologické a emocionální dimenze sociálního chování a interakce. Klíčovým je koncept univerzální lidské křehkosti a univerzálního prožívání bolesti, fyzického i mentálního utrpení u všech jedinců lidského druhu bez ohledu na jejich společenskou příslušnost (Linklater 2007: 133, 188). Z toho totiž vyplývá, že potenciál pro „soucit, který může být rozšířen i na vzdálené jedince, je univerzální vlastností“; jde o fundamentální etickou predispozici každého člověka (Linklater 2007: 183). Takovýto přístup výborně ilustruje silnou tradici kladení důrazu na význam a roli jednotlivce, která se datuje až k marxistickým teoriím. V souladu s tím, že jednotlivce je tedy u Linklatera zdrojem proměny povahy společnosti směrem k většímu prosazení ohledů na zbytek lidstva, pak také musí být i zdrojem tendencí opačných. Klíčovým je vývoj kosmopolitních konvencí týkajících se újmy (cosmopolitan harm conventions, CHC) v průběhu dějin, četnost a ostatně i sama existence válečného konfliktu je pak spojována s jejich nedostatečnou silou a přijetím v mezinárodní společnosti.

Je možno říci, že stát sice měl oprávněný nárok na použití násilí v mezinárodním prostředí pro svou ochranu v době, kdy jeho existence byla ohrožena a kdy taková reakce byla nutnou podmínkou pro vytěsnění násilí z jeho vnitřního prostoru, aby byl umožněn rozvoj společnosti. Ale šlo pouze o vývojové stadium lidské společnosti, které je v současné době již překonáno. Nyní jsou to politické elity či jiní jednotlivci, kteří více či méně vědomou aktivizací či podporou prastarých práv státu (či zakódovaných vzpomínek na ně) umožňují legitimizaci války jako prostředku řešení konfliktů.

Takový vývoj lze označit za projev decivilizační tendence, vlastní každé lidské společnosti – stejně tak jako je vlastní krutost a agresivní jednání lidské povaze (Linklater 2007: 3, 250) –

jak říká Alford, „všichni sdílíme nějaké psychopatické vlastnosti – ze své lidské podstaty“ (Linklater 2007: 23). V běžném projevu těchto aspektů obvykle brání instituce a morálka, ať už na úrovni celého lidstva či jednotlivce. Jejich překonání a znovuoživení agresivního chování, které již v našem prostředí není adaptivní (Wilmer 2002: 250), vede i k obnově vnímání role státu jako nutného ochránce a k legitimizaci jeho práva vést válku a působit tak újmu jiným lidským bytostem.

Pokud bychom se pokusili shrnout tento poměrně rozmanitý soubor přístupů k příčinám války, jež lze zařadit pod hlavičku kritických teorií, průnikem se rozhodně stane druhá úroveň analýzy. Nejde však o vždy čisté přepisování rozhodující pozice společnosti – jak ukazuje například Wallersteinova teorie světového systému. Novým trendem je zřejmě přesun pozornosti na jednotlivce a individuální rovinu analýzy u v závěru zmiňovaného Andrewa Linklatera.

5. Závěr

Již v úvodu byl zmíněn výzkum Johna Vasqueze, který se zaměřuje na zkoumání příčin války v dosud nevídané šíři záběru – upozorňuje na jejich dlouhodobost, mnohost i variabilitu příslušnosti, co se týče tradičních rovin analýzy výzkumu fenoménů mezinárodních vztahů. Jeho výzkum odráží delší dobu probíhající trend v rámci studia i mnoha jiných vědních oborů – přesun z redukcionistické povahy zkoumání na komplexní přístup, pozorovatelný v posledních třiceti až čtyřiceti letech (Morowitz 2002: 17–18).

Pokud se totiž pokusíme zkoumat nějaký konkrétní válečný konflikt pouze optikou dejme tomu neorealisticke či konstruktivisticke teorie, pravděpodobně poměrně záhy zjistíme nedostatečnou vypovídací hodnotu takového postupu. Redukcionistická tradice vědy sice říká, že aby byl jakýkoliv výzkum možný, je potřeba zaměřit se pouze na určitou část reality, ale takovýto postup nás může ochuzovat o mnohé souvislosti a významné aspekty konfliktu. Pokud ovšem zohledníme vztahy a proměnné více teorií, přijmeme jako rovnocenné vícero přístupů ke zkoumání reality, naskytne se nám možnost sledovat vznik válečného konfliktu v celé jeho komplexnosti z několika poměrně odlišných pozic, ať už jde o rovinu analýzy či povahu podstatných proměnných (ekonomických, politických či lidskoprávních), a teprve až následně stanovovat relativní význam jednotlivých příčin pro konkrétní událost. I když totiž jednotlivé teorie zastávají někdy až velmi odlišný názor na příčiny války, totální neslučitelnost výsledných obrazů dané události je téměř nemožná – pokud samozřejmě přijmeme pozici vědeckého realismu, že nezávislá realita existuje, a zároveň jsme schopni akceptovat, že jeden aspekt reality může mít zároveň míro- i válkotvorné účinky. Zároveň je ale nutno podotknout, že – jak bylo ukázáno v předchozím textu – běžně užívané teorie mezinárodních vztahů se sice na jednu stranu, použijeme-li optiku analytických rovin, ve svém přístupu k identifikaci příčin válek v mnohém překrývají, na stranu druhou však odlišnosti mezi nimi, které primárně spočívají v akcentaci odlišných konkrétních příčin války, zůstávají pevně ukotveny v ideových kořenech teorií, a nejsou tudíž snadno překonatelné. Avšak třebaže není jednoznačné, jakou konkrétní cestou se vydat v případné snaze o nalezení obecnějšího, multiteoreticky ukotveného výzkumu příčin války, domníváme se, že s ohledem na výše uvedené postřehy není příliš perspektivní usilovat o skutečně syntetický přístup.

Mnohem praktičtější a také logičtější volbou se jeví být ambice o komplementaritu jednotlivých teorií, kdybychom při výzkumu příčin válek neusilovali o vyzdvížení omezeného počtu vlivů, nýbrž místo toho akceptovali a heuristicky vytěžili onu Vasquezem zmíněnou multikausalitu.

V této souvislosti není od věci podívat se na možné průniky námi prezentovaných teorií z hlediska toho, jaké roviny analýzy jsme v každém jednotlivém případě identifikovali jako nejrelevantnější. Jak je nicméně zřejmé, vyzdvihnout jakoukoli z rovin analýz coby dominantní není vůbec možné, ba právě naopak – snad s výjimkou roviny individuální, která je výrazněji akcentována jen v případě klasického realismu, se všechny ostatní roviny uplatňují vcelku stejně relevantně. Přesto však lze poukázat na význam roviny systémové, která nejen že představuje dominantní perspektivu v rámci neorealismu, ale hraje důležitou úlohu také v sociálním konstruktivismu a v některých segmentech kritických teorií, resp. neomarxismu. Jednoznačný průnik přesto nenajdeme, protože zatímco u liberalistických teorií lze spatřovat do značné míry rovnovážný důraz na roviny vnitrostátní a mezinárodní, sociální konstruktivismus má tendenci vyzvedávat druhou z nich, zatímco většina zde diskutovaných kritických teorií tu první. Kdybychom se měli pokusit tyto postřehy shrnout, asi nejlepším vystižením nynějšího stavu by bylo konstatování, že v prostoru od vnitrostátní roviny k rovině systémové se prostírá rozsáhlé kontinuum, ve kterém můžeme najít všechny zkoumané teorie, i když se dvěma drobnými výjimkami: oním důrazem klasického realismu na individuální rovinu, který v jiných teoriích není opakován, a určitým vychýlením v akcentaci významu systémové roviny, jež je společná sociálnímu konstruktivismu i některým kritickým teoriím, jež tak efektivně propojuje s postoji neorealismu. V každém případě však platí, že pokud zkoumáme příčiny válek, je optika analytických rovin nástrojem sice účinným, nicméně zároveň takovým, který nás v úvahách o možném prolínání teoretických přístupů neposouvá nad rámec generálních úvah o propojení všech rovin jako takových. Je ovšem nutné si uvědomit, že pohled skrze analytické roviny není jediný možný, ačkoli tento text s ním pracuje coby s hlavní metodologickou perspektivou.

Jistou inspirací pro možné propojování jednotlivých teorií je i proces přezkoumání rizik Světové banky. Ta ohodnocuje výskyt devíti ukazatelů v dané zemi a na jejich základě pak určuje pravděpodobnost vypuknutí ozbrojeného konfliktu v oblasti. Tato instituce je sice známá coby bašta liberalistického přístupu k mezinárodnímu prostředí, ale některé z těchto ukazatelů by mohly být označeny za v souladu s přístupem i jiných teorií. Kromě klasických ekonomických ukazatelů jako nízký příjem na osobu či závislost na exportu jedné suroviny totiž zahrnují například i přítomnost či nepřítomnost pobíhajícího konfliktu v regionu a tedy Waltzovo zohlednění negativních aspektů interdependence. Politická nestabilita zase může být v rámci realismu propojena s otázkou upadající legitimacy centrální vlády a tedy případného rozpadu hierarchicky uspořádaného domácího prostředí státu a jeho faktického propadu do prostředí anarchického, mezinárodního, kde je válka naprosto běžným jevem. Na pomezí realistického a konstruktivistického přístupu lze umístit militarizaci či etnickou dominanci, konstruktivistické je pak hledisko výskytu ozbrojeného konfliktu v dané oblasti v posledních deseti letech – v souvislosti s konstrukcí války jako reálného, přípustného fenoménu či nepřátelství mezi aktéry.

Pokud bychom tyto náznaky „multiteoretického“ přístupu rozvinuli a vytvořili sadu ukazatelů na základě pozic hlavních moderních teorií mezinárodních vztahů, pak bychom měli

k dispozici nástroj umožňující velice komplexní výzkum konfliktů v celé šíři jejich současné variability v rámci obecných teorií a tedy i v širších souvislostech celého mezinárodního systému.

Toto je jedna z možných cest, jak propojovat jednotlivé teoretické perspektivy, jak co se týče zkoumání příčin válek, tak i zkoumání mezinárodních vztahů obecně. Proces proměny myšlení výzkumníků totiž nemá kořeny v jakési separátní realitě vědeckého světa. Jak říká Bell, vědci „disciplíny reflektují, v nesčetných a komplexních ohledech, hlavní politické a intelektuální trendy ve společnostech, jichž jsou součástí“ (Bell 2006: 493). Podle Harolda J. Morowitz je současným přesunem směrem ke komplexnímu přístupu rozvoj počítačové techniky a jejího zapojování do výzkumu sociálních věd (Morowitz 2002: 2–3). Ale kromě technologií vždy měly i mají vliv na sociální vědy i vědy přírodní. V poválečném období poskytovala koncepty a legitimitu klasická fyzika, s rozvojem zejména studia genetiky se dominantní role ke konci 20. století přesunula k biologii.¹⁴ A „mezinárodní vztahy nejsou výjimkou“ (Morowitz 2002: 493). Tento trend se v oblasti mezinárodních vztahů projevil například začleněním aspektů evoluce do některých teorií. I výše zmíněný Linklater zohledňuje Eliasovo použití evoluce jako modelu pro průběh vývoje přístupu k lidským právům a Wendtův konstruktivismus je silně determinován principy kulturní evoluce. Nabízí se prostor pro další rozvoj těchto principů i aplikaci na další teorie – začlenění kognitivní evoluce do konstruktivismu, či zkonkrétnění podoby přirozeného stavu/anarchie u (neo)realismu. Tyto změny by pak i mohly pomoci upřesnit a lépe provádět výzkum příčin vzniku válek prostřednictvím takto pozměněných teorií.

Jelikož v současnosti se zdá, že dalším oborem, který převezme „štafetu“ ovlivňování společenských věd, bude kvantová fyzika, je pravděpodobné, že rozšíření aplikace konceptů, jako je kvantové nevědomí (více viz Wendt 2006: 181–219), bude zdrojem mnoha fascinujícího změn v této oblasti. Je však potřeba při propojování jednotlivých přístupů postupovat velice opatrně – úskalí není málo. Jednak je vždy potřeba mít na paměti, že stejně jako každá teorie, tak i teorie evoluce a potažmo i celá věda může poskytnout pouze inherentně limitovaný přínos ke zkoumání reality (Bell 2006: 509). A za druhé platí, že plošné aplikování nových principů či ostatně jakékoliv přílišné zobecňování postupů je nevhodné. Ale při úspěšném překonání těchto nástrah, jež jsou ostatně součástí každého myšlenkového procesu, lze prostřednictvím jak interdisciplinárního přístupu, tak syntézy pozic jednotlivých teorií dosáhnout mnohého.

Poznámky:

1. V tomto kontextu je rovněž vhodné zmínit kvantitativní přístupy, které se mimo jiné opírají o rozsáhlé datové soubory, jakými jsou třeba Correlates of War Project (www.correlatesofwar.org) či Uppsala Conflict Data Program (www.pcr.uu.se/research/UCDP).
2. Obecně platí, že pro mezinárodní vztahy je důležité jen takové chápání konfliktu, které ho vidí jako střet mezi skupinami. Konflikty mezi jednotlivci či uvnitř jednotlivce z tohoto rámce vypadávají.
3. Tato definice se používá pro definici války ve vlivném Correlates of War Project, viz výše.
4. Problémem tradičního pojetí však v posledních dekádách je stále rostoucí počet případů, kdy probíhající války nemají charakter mezinárodní, nýbrž spíše občanský. Jak poznamenává Levy, před rokem 1945 občanské války převyšovaly války mezinárodní v poměru dva ku jedné, zatímco

- po druhé světové válce se tento poměr posunul až na téměř pět ku jedné (viz Levy a Thompson 2010: 12).
5. Totožnou nebo podobnou argumentaci ovšem přináší celá řada dalších autorů.
  6. Jedná se o tyto znaky: geografická blízkost, mocenská parita, velmocenské postavení, alianční závazky, nedemokratičnost, hospodářská vyspělost a vojenská vyspělost. Sám Bremer ovšem tyto znaky v řadě případů různě podmiňuje.
  7. Budíž poznamenáno, že autoři si velmi dobře uvědomují vnitřní bohatost a variabilitu těchto teorií, avšak v tomto textu nemají prostor pro jejich detailní rozebírání.
  8. Byť toto tvrzení lze samozřejmě zpochybnit: stačí se podívat na výzkumy uskutečněné v rámci klasického realismu a/nebo neo-klasického realismu. Pro pěkný přehled komplexnosti realismu a jeho variací viz Liu a Zhang 2006: 109–134.
  9. Pro původní rozpracování tohoto problému viz Herz 1951.
  10. Pro komplexní hodnocení by ovšem bylo zapotřebí věnovat pozornost i dalším variacím realismu, například neoklasickému realismu, či třeba dílčím teoriím typu teorie rovnováhy moc, teorii mocenského přesunu či teorii dlouhých cyklů, které jsou na realismus v té či oné formě navázány. Takto rozsáhlá analýza je však mimo možnosti dané rozsahem tohoto textu. Pro návaznost těchto variací na waltzovský neorealismus a zároveň skutečnost, že v mnohém překračují jeho chápání a inspirují se i v jiných segmentech realistické tradice, viz např. Jeffrey 2000/2001: 152–186.
  11. Viz například činnost Peace Research Institute Oslo (www.prio.no).
  12. Pro detailní rozbor otázky, které války a proč lze v této souvislosti zvažovat, viz např. Levy 2010: 104–109.
  13. Tento autor ale používá poněkud jiné dělení teorií – pod hlavičku „kritické teorie“ vedle sebe zařazuje neomarxismus, postmodernu, feminismus či konstruktivismus (více viz Drulák 2003: 110).
  14. Nejde o zcela nové propojení, „pokusy o vysvětlení klíčových aspektů mezinárodních vztahů v rámci biologických pudů (...) byly klíčovou součástí sociálního darwinismu“ (Morowitz 2002: 495, 501).

Použité zdroje:

- Baron-Cohen, Simon. 2007. *The Essential Difference: The Truth about the Male and Female Brain*. New York: Basic Books.
- Bell, Duncan. 2006. „Beware of False Prophets: Biology, Human Nature and the Future of International Relations Theory.“ *International Affairs* 82, no. 3, 493–510.
- Bremer, Stuart A. 1992. „Dangerous Dyads.“ *Journal of Conflict Resolution* 36, no. 2, 309–341.
- Bremer, Stuart A et al. 1992. „The Scientific Study of War.“ In: *The Scientific Study of Peace and War*. Eds. John Vasquez a Marie T. Henehan, New York: Lexington Books, 373–437.
- Bull, Hedley. 1977. *The Anarchical Society*. New York: Columbia University Press.
- Carr, Edward H. 1939. *The Twenty Years' Crisis*. London: Macmillan.
- von Clausewitz, Carl. 2008. *O válce*. Praha: Academia.
- Correlates of War Project (www.correlatesofwar.org).
- Coser, Lewis A. 1956. *The Functions of Social Conflict*. New York: Free Press.
- Dougherty, James E. a Pfaltzgraff, Robert L. 2001. *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey*. New York: Longman.
- Doyle, Michael W. 1983. „Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs (Parts I and II).“ *Philosophy and Public Affairs* 12, 3+4, 205–235 a 323–353.
- Doyle, Michael W. 1997. *Ways of War and Peace*. New York: W. W. Norton.
- Drulák, Petr. 2003. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Elman, Colin. 1996. „Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy?“ *Security Studies* 6, no. 1, 7–53.

- Evan, William M. 2005. *War and Peace in an Age of Terrorism: A Reader*. Boston: Allyn & Bacon.
- Garnett, John. 2002. „The Causes of War and the Conditions of Peace.“ In: *Strategy in the Contemporary World*. Eds. John Baylis et al. Oxford: Oxford University Press, 66–87.
- Geller, Daniel S. a Singer, J. David. 1998. *Nations at War: A Scientific Study of International Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, Joshua S. 2001. *International Relations*. New York: Longman.
- Herz, John H. 1951. *Political Realism and Political Idealism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Holsti, Kalevi J. 1996. *The state, war, and the state of war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jervis, Robert. 1988. „War and Misperception.“ *Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4, 675–700.
- Keohane, Robert O. a Nye, Joseph S. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little and Brown.
- Levy, Jack S. 2002. „War and Peace.“ In: *Handbook of International Relations*. Eds. Walter Carlsnaes et al. London: Sage, 350–368.
- Levy, Jack S. a Thompson, William R. 2010. *Causes of war*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Linklater, Andrew. 2007. *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*. London: Routledge.
- Linklater, Andrew a Suganami, Hidemi. 2006. *The English School of International Relations: A Contemporary Reassessment*. New York: Cambridge University Press.
- Liu, Feng a Zhang, Ruizhuang. 2006. „The Typologies of Realism.“ *Chinese Journal of International Politics* 1, no. 1, 109–134.
- Low, Bobbi S. 2000. *Why Sex Matters: A Darwinian Look at Human Behavior*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Mead, Margaret. 1996. „Warfare Is Only an Invention – Not a Biological Necessity.“ In: *Classics of International Relations*. Ed. Vasquez, John A. New Jersey: Prentice Hall, 222–226.
- Mearsheimer, John. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton.
- Mistr Sun. 1999. *O válečném umění*. Praha: Maxima.
- Morgenthau, Hans J. 1949. *Politics among Nations*. New York: Knopf.
- Morowitz, Harold J. 2002. *The Emergence of Everything: How the World Became Complex*. New York: Oxford University Press
- Peace Research Institute Oslo (www.prio.no).
- Singer, J. David. 1961. „The Level-of-Analysis Problem in International Relations.“ *World Politics* 14, no. 1, 77–92.
- Singer, J. David a Small, Melvin. 1972. *The Wages of War, 1816–1965*. New York: Wiley.
- Snyder, Jack. 1991. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca: Cornell University Press.
- Taliaferro, Jeffrey W. 2000/2001. „Security-Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Reconsidered.“ *International Security* 25, no. 3, 152–186.
- Uppsala Conflict Data Program (www.pcr.uu.se/research/UCDP).
- Vasquez, John A. 2009. *The War Puzzle Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wagner, R. Harrison. 2007. *War and the State. The Theory of International Politics*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Wallensteen, Peter a Sollenberg Margareta. 1995. „After the Cold War: Emerging Patterns of Conflict 1989–1994.“ *Journal of Peace Research* 32, no. 3, 345–360.
- Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1959. *Man, the State and War*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Boston: McGraw-Hill.
- Waltz, Kenneth N. 1988. „The Origins of War in Neorealist Theory.“ *Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4, 615–628.
- Waltz, Kenneth N. 1990. „Nuclear Myths and Political Realities.“ *American Political Science Review* 84, no. 3, 731–745.

- Waltz, Kenneth N. 2000. „Structural Realism after the Cold War.“ *International Security* 25, no. 1, 5–41.
- Waltz, Kenneth N. 2003/2004. „Fair Fights or Pointless Wars?“ *International Security* 28, no. 3, 181.
- Wendt, Alexander. 1992. „Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics.“ *International Organization* 46, no. 2, 391–425.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander. 2003. „Why a World State is Inevitable: Teleology and the Logic of Anarchy.“ *European Journal of International Relations* 9, no. 4, 491–542.
- Wendt, Alexander. 2006. „Social Theory as Cartesian Science: An Auto-critique from a Quantum Perspective.“ In: *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his Critics*. Eds. Stefano Guzzini a Anna Leader. New York: Routledge, 181–219.
- Wilmer, Franke. 2002. *The Social Construction of Man, the State and War: Identity, Conflict and Violence in the Former Yugoslavia*. New York: Routledge.